

**КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА
ФАКУЛЬТЕТ СУСПІЛЬНО-ГУМАНІТАРНИХ НАУК
КАФЕДРА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ КАФЕДРА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ**

Михайло Відейко, Марія Відейко,
Аліна Білаш, Дмитро Величко,
Іван Винников, Денис Есмі,
Дмитро Конобрицький, Дмитро Красицькой,
Володимир Меліхов,
Мирослава Пономарьова, Роман Трайдакало,
Дмитро Хоменко, Максим Шевченко,

ЗВІТ

про археологічну практику 2024 року

**Report
on archaeological practice
in 2024**

КИЇВ 2024

ЗМІСТ

Вступ.... 3

1. Археологічні дослідження на території міста Києва.... 4

2. Робота з археологічними знахідками 10

3. Археологічні дослідження та вивчення стану
зубів у людей минулих епох 14

Висновки 18

Альбом ілюстрацій 20

ВСТУП

Звіт присвячений проведенню археологічної практики кафедрою археології та давньої історії факультету суспільно-гуманітарних наук Київського університету імені Бориса Грінченка у червні 2024 року. Керівник практики — професор кафедри історії України, доктор історичних наук М.Ю. Відейко, у проведенні брала викладач кафедри Всесвітньої історії Відейко М.М. Археологічна практика 2024 року була проведена на території міста Києва на базі рятувальних розкопок на вул. Кудрявськів та роботи з археологічними знахідками у відділі Інституту археології НАН України на вул. Володимирська, 3. Від Інституту археології НАН України керівниками практики були: Івакін В. Г., кандидат історичних наук та Ільчишина К. М. яка керувала роботами з камеральною обробкою знахідок.

Під час практики було створено можливість ознайомитися з археологією Києва та набути навички у проведенні польових та камеральних археологічних досліджень, основами наукового опрацювання знахідок та написання звітів про виконану роботу, а також з їх презентації на підсумковій конференції.

Склад групи практикантів-студентів: Баленко Лілія Сергіївна, Конобрицький Дмитро Вячеславович, Цугаєв Єгор Ігорович, Баркова Анна Олексіївна, Білаш Аліна Олександрівна, Величко Дмитро Вікторович, Вінников Іван Олексійович, Есмі Денис, Красицький Денис Володимирович, Меліхов Володимир Владиславович, Мізюра Максим Костянтинівич, Несін Михайло Сергійович, Пономарьова Мирослава Вячеславівна, Трайдакало Роман Олегович, Хоменко Денис Григорович, Шевченко Максим Дмитрович

За результатами практичних занять студентами підготовано звіти та презентації. Під час практики вони вели польові щоденники, здійснювали фотофіксацію процесу розкопок, робили замальовки знахідок.

Ці матеріали використано при складанні даного звіту. Таким чином частина практикантів стала його співавторами. Цей звіт створений з використанням звітів про археологічну практику студентів Аліни Білаш, Дмитра Величко, Івана Винникова, Дениса Есмі, Дмитра Конобрицького, Дмитра Красицького, Володимира Меліхова, Мирослави Пономарьової, Романа Трайдакало, Дмитра Хоменка, Максима Шевченко.

1. Археологічні дослідження

Археологічні дослідження 2024 р. Проводилися на місцях рятувальних розкопок, переважно у історичній частині давнього Києва, відомій, як “Копирів кінець” (вул. Кудрявська, та “місті Володимира” (по вул. Десятинна)(рис.1.1-1.2). Розділ з описами цих досліджень складений на підставі звітів Р.Трайдакала (1.1.), Д. Хоменка (1.2.), Д. Величка, М.Несіна, Д.Есмі (1.3). При ілюструванні цієї частини звіту використано матеріали зі зданих звітів про практику та щоденників (Рис. 1.3-рис. 1.15).

1. 1. Робота на розкопі

Моя археологічна практика проходила з 3 по 28 червня 2024 року. Місце проходження місто Київ за адресою вулиця Кудрявська 16А. Метою практики було здійснити археологічні розвідки, провести археологічні розкопки, дослідити місце розкопок, здійснювати археологічні дослідження. У перший день нашої практики я ознайомився з територією дослідження та керівником ділянки. Дізнався про техніку безпеки під час роботи. Також дізнався про планування розкопок та визначення ключових ділянок для дослідження.

Наступні дні роботи проходили дуже насичено. Я працював у змінному одязі, в захисних рукавицях та за допомогою археологічного інструментарію – лопати, щітки. Свої дні практики я записував до польового щоденника, потім переносив інформацію до електронного польового щоденника. Також фотографував знайдені артефакти, залишки тарілок та кісток. Ми працювали з 10 годин до 17 годин. Також був відпочинок та обідня перерва.

Під час розкопок було знайдено такі археологічні знахідки: фрагменти керамічних тарілок, частини глечиків різного кольору, розписані тарілки, підкова, монети, підошва жіночого взуття, кістки тварин, кістки хребта та череп людини. За час практики ми з групою працювали не тільки на своїй ділянці, а й переходили працювати на сусідню ділянку. Ми отримували різні завдання від керівника ділянки, найчастіше було завдання розчищати землю з ділянки. Також були ситуації, коли через погодні умови (був сильний дощ) нам довелося не їхати на розкоп. Але на наступний день коли я з групою був на ділянці ми почали прибирати воду з об'єкта. Тому що після дощу майже вся ділянка була залита водою.

Була ситуація коли під час розчищення ділянки нам заважали труби, які

не давали продовжити нам працювати. Тому ми почали розчищати землю так, щоб було зручно потім витягнути трубу та віднести її подалі від ділянки.

19 червня нас запросили на екскурсію. Ми ходили визначними місцями Києва, слухали розповідь про історію археологічних пам'яток, про місця та розкопки Києва.

Також під час практики ми вчилися креслити кераміку на листочку, нас в цьому навчила пані Тетяна. Спочатку було важко ідеально зобразити креслення кераміки, але коли кількість спроб збільшувалася, то почало вдаватися і моє креслення кераміки ставало ще кращими, ніж попередні. В останні тижні практики нам принесли сітку для просіву землі. Завдяки цьому нам було зручно знайти щось цікаве з артефактів.

Польовий щоденний на перевірку Андрію Борисовичу я приніс 29 червня. Він перевірів та сказав мені, що я добре працював, старався. Мені поставив оцінку: 99 балів. Він подякував за роботу в розкопі. Я теж подякував за чудове керівництво на ділянці та за роботу, яку вони досліджують.

1.2. Три тижні на розкопі

Розкопки проводились в історичному урочищі Копирів Кінець. Вони мали рятувальний характер через застройки будинками.

Перший тиждень. У перший тиждень ми засвоювали саму базову інформацію та звалили до праці. Нам розповіли про місце розкопу, це була бронзоліварня у XIII ст. Якщо орієнтуватись на літопис, також ознайомили з технікою безпеки та як правильно копати. Першою цікавою знахідкою став цілий глечик який був закритий камнем (див. Фото 1), у ямі 4А, 4Е яка скоріш за все мала бути підвалом. Проте при спробі витягнути його він розвалився через сильні ушкодження, із масових знахідок можна виділити велику кількість керамічних уламків та не великих кісток.

Другий тиждень. У другий тиждень ми зіштовхнулись з проблемою дощу яка нам не дозволяла проводити розкопки, проте у дні коли його не було ми продовжували копати, вже більш вправно проводили розкопки та зачистки, нас ознайомили з тим як правильно фіксувати знахідки та вести щоденник (його краще вести олівцем, щоб коли він попав під дощ текст не розмило занадто сильно). Також з цікавих знахідок можна виділити череп тварини та доволі великі кістки (нажаль фото відсутні) та стару монету приблизно 17 ст. (див. Фото 2). З масових знахідок все залишилось так само, велика кількість кераміки

та дрібних кісток проте кісток було знайдено набагато більше ніж у перший тиждень.

Третій тиждень. На третій тиждень нам принесли сітку для просіву землі також ми закінчили розкопувати підвал 4А, 4Е та перейшли на інші ділянки розкопу нас навчили як замальовувати знахідки. З цікавих знахідок можна виділити денце з розкопу 4А, 4Е (див. Фото 3) та дуже велику кількість кераміки та кісток у квадраті В4.

1.3. Дослідження Ромський провулок, 3 та по вул. Кудрявська 24а.

Під час місячних археологічних досліджень було досліджено значну ділянку «Копиревого кінця» по вулиці - Кудрявська 24а. *Мета цього звіту* – представити результати досліджень на території об'єкту. Перебіг робіт наступний:

- 3 червня 2024 року: Ознайомлювальний день, без знахідок.
- 4 червня 2024 року: День роботи з відвалом, без знахідок.
- 6 червня 2024 року: Знайдено глечик.
- 7 червня 2024 року: Знайдено старі труби, поламану цеглу, частинки кремнію.
- 10 червня 2024 року: Р.Трайдакало знайшов підстилку для взуття.
- 11 червня 2024 року: Перекопування відвалів, знахідки відсутні.
- 12 червня 2024 року: Дощ.
- 13 червня 2024 року: Після дощу розкопки залило водою, знахідки відсутні.
- 14 червня 2024 року: М.Володимир знайшов кістку та мінерал.
- 17 червня 2024 року: Шість фрагментів кераміки, кістка тварини.
- 18 червня 2024 року: П'ять фрагментів кераміки, два невеликі зігнуті предмети схожих на зуби.
- 19 червня 2024 року: Кістки, керамічні фрагменти (від 3 до 25 см).
- 20 червня 2024 року: Дощ.
- 21 червня 2024 року: Частина тваринного черепа, сім керамічних уламків, кістки, скляна шийка.
- 24 червня 2024 року: Денце, шийка пляшки, прясло, вироби із заліза.
- 25 червня 2024 року: Тринадцять фрагментів кераміки, одна велика та дві маленькі кістки.
- 26 червня 2024 року: Дев'ять керамічних фрагментів, два уламки мінералу, невелика кістка.
- 27 червня 2024 року: Зачистка ями, знахідки відсутні.

- 28 червня 2024 року: Два прясла, три вінця кераміки, дві ручки, шматок з основної частини якогось виробу.

- всі ілюстрації знаходяться в польовому щоденнику

Копали ми на вулиці Ромський провулок 3, на місці знесеного будинку, під горою Щекавиця. Це була рятувальна експедиція. Спочатку наш розкоп був відносно невеликий та чітко розділений на сектори. Але згодом, за допомогою екскаватору, він був розширений, і досягав глибини приблизно 6 метрів.

Часті дощі дуже заважали і нам часто приходилось чистити розкоп від намитого піску. Деякі частини затопило разом з об'єктами, без можливості відкачати воду.

За час практики на розкопі було знайдено: багато кісток та решток кераміки, прясельця в формі глечика, частини скляного браслету, бусина з орнаментом та багато іншого.

Також, не можемо не згадати візантійську монету 11ст, яку було знайдено на розкопі на вулиці Кудрявській, де ми допрацьовували решту практики

Польові дослідження на Копиревому кінці дали змогу віднайти численні артефакти різного походження. Було знайдено значну кількість керамічних уламків різних розмірів, численні кістки тварин, включаючи великі фрагменти, що могли належати собакам, а також різноманітні залізні вироби та інші металеві артефакти. Одним із цікавих відкриттів стало виявлення цілого глечика. Крім цього, знайдено частини старих труб, поламаану цеглу та частинки кремнію, які, ймовірно, належали до радянського періоду.

1.4. Дослідження на ділянці Ромський провулок, 3.

31.05: Практика розпочалась з консультації, на якій Олександр Іванович Бонь та інші розповіли нам про техніку безпеки, які речі брати з собою та коротко розповіли про розкопи.

03.06: Розбившись по групах та прибувши на розкоп, який знаходиться на вулиці Ромський провулок 3, нам розповіли про особливості розкопу, техніку безпеки та познайомили з командою. Першою нашою задачею було прибирання рушака з одного з секторів та очистка його від гязі.

04.06: На другий день нашою основною задачею було розчистка старої водопровідної труби. З радянського перекопу ми зібрали декілька шматків кераміки та кісток. Також протягом дня ми розчищали сектори від рушака та допомагали археологам. На одному з секторів була знайдена луска риби.

05.06: Цього дня ми закінчили розчищати трубу та остаток дня присвятили розчистці полук для більш зручної розчистки секторів від рушака. За цей час нічого цікавого знайдено не було.

06.06: Сьогодні ми допомагали знімати слої землі та викидати рушак. Археологами було знайдено залишки кострища (бл. 12ст.). Також на іншому секторі було знайдено вінце глечика, ніж, серп, прясельце у формі глечика та волосся.

07.06: Сьогодні на одному з секторів нами було знайдено залишки, ймовірно, печі. Згодом прибув екскаватор та заглибив наш розкоп на 1,5м. Решту дня ми присвятили зачистці розкопа від рушака.

10.06: Сьогодні ми робили наш розкоп більш зручним, роблячи сходинки та полички для рушака. Окрім кісток та кераміки нічого цікавого знайдено не було.

11.06: Сьогодні ми присвятили день розчистці секторів та вибиранню об'єкта, на якому були знайдені кістки, кераміка та рештки скляного браслету.

12.06: Через дощ робота сьогодні була скасована

13.06: Сьогодні ми весь день займались ліквідацією наслідків негоди, прибираючи багно та зрізаючи знищені дощем бровки.

14.06: Цей день ми допомагали археологам та робили сходинки для більш комфортного викидання рушака

17.06: Після дощів на вихідних розкоп був підтоплений, і ми знову ліквідували наслідки стихії, розчищаючи намитий пісок. Потім ми допомагали зачищати об'єкт, який потім був відзнятий за допомогою тахеометру.

18.06: Сьогодні основною нашою задачею була розчистка сходинок від рушака та допомога археологам з зачисткою слоїв.

19.06: -

20.06: Сьогодні ми зачищали об'єкти та копали яму. Решту дня присвятили прибиранню рушака.

21.06: Це останній день практики на розкопі по вулиці Ромський провулок 3. Сьогодні ми оперативно розчищали об'єкти та знімали слої. Знайшли ще об'єкти, але через брак часу не змогли їх дослідити.

24.06: Нас перевели на розкоп по вулиці Кудрявська. Основною задачею на цей та наступні дні була розкопати, зняти та прибрати труби. Чітко копаючи по лінії перекопу, в перший день ми розкопали одну з труб.

25.06: Сьогодні, за допомогою лома, ми прибрати трубу яку розкопали вчора та приступили до зачистки іншої труби. Закіншивши її копати, ми її зафільмували та закінчили день. Також сьогодні нас вчили малювати кераміку, розповіли як її розсташовувати та визначати діаметр.

26.06: Сьогодні ми закінчили розчистку труб, зняли їх та прибрави, після чого нас ознайомили з наступним завданням, яке полягало в розчистці одного з секторів, до якого ми приступим завтра

27.06: Сьогодні ми почали розчищати сектор, вибираючи знахідки та обережно розчищавши кістки. Було знайдено рештки кісток тварини, кераміка з орнаментом(також вінця, вінця з ручками та денця), металічний шлак та уламок дзвоника.

28.06: Сьогодні ми закінчили розчистку цього сектора, який був багатий на матеріал. В додаток до кераміки та кісток, тут було знайдене прясельце.

2. Робота з археологічними знахідками

Група практикантів працювала по вул. Володимирська 3 і займалася камеральною обробкою матеріалів з розкопок на території міста Києва як з 2024 року, так і з минулих років. Розділ складений на підставі звітів Аліни Білаш (2.1. - методика робіт); та Мирослави Пономарьової (2.2.).

2.1.Методика камерального опрацювання археологічних знахідок

Способи Очищення

Для керамічних та кам'яних знахідок застосовував промивання водою з наступним просушуванням у тіні, щоб запобігти тріщинам від швидкого висихання. У жодному разі не можна сушити кістяк під сонцем, щоб уникнути відшарування компакти, руйнування і деформації тонких кісток. Під час розчищення слід користуватися відповідними за розміром інструментами: щітками, зуболікарськими шпателями, пензлями різних розмірів. Після того як кістки підсохли, можна розбирати кістки. Процес вимагав обережності, щоб не пошкодити знайдені предмети.

Консервація Джерел

Консервація включає науково обґрунтовані заходи, спрямовані на захист об'єктів культурної спадщини від подальших руйнувань, зберігаючи їх автентичність і мінімізуючи втручання у їхній поточний стан. Консервація буває тимчасовою і постійною. Тимчасову консервацію виконують, як правило, у складі першочергових протиаварійних робіт, щоб запобігти руйнуванню пам'ятки протягом певного часу - до початку реставрації. Включає встановлення підпорок, тимчасових накриттів і дахів, водовідведення тощо. Постійна консервація захищає пам'ятку від руйнівних чинників постійної або тривалої дії. Включає укріплення основ і підмурків, тримальних конструкцій, усунення деформацій будівлі та її частин, елементів, улаштування постійних дахів і водовідводів, біологічний захист, нормалізацію температурно-вологісного режиму тощо.

Засади шифрування знахідок

Після того як фрагмент очищено та він підсох його можна шифрувати шифрується тільки деякі керамічні матеріали(вінця, денця, ручки, амфори). Кістки, стінки, печину, обмазку записували в викид. На нього наноситься шифр, що містить основні відомості про об'єкт. Шифрування проводиться тушшю за допомогою тонкого пера для креслярських робіт або ж використовуються тонкі

перманентні маркери чи рапідोगрафи. Шифр наноситься з внутрішнього боку посудини. Якщо фрагмент кераміки темного кольору, для контрасту місце для шифру обробляють за допомогою коректора. В окремих випадках, коли внутрішня поверхня нерівна, дозволяється нанесення шифру зовні. Забороняється наносити шифр на місце сколу. Шифр включає в себе скорочену назву археологічної пам'ятки, рік проведення робіт, номер розкопу, квадрат.

Опанування Методикою Первинного Реставрування Знахідок

Реконструкція Джерел

Керамічна реставрація – це процес відновлення пошкоджених або розбитих керамічних виробів. Вона вимагає спеціальних навичок, знань та досвіду, оскільки кожен керамічний виріб має свої особливості та потребує індивідуального підходу. Перший крок у керамічній реставрації – це огляд пошкоджень. Реставратор має детально оглянути керамічний виріб, виявити пошкоджені ділянки та визначити необхідні виправлення. Перш ніж розпочати процес реставрації, поверхня керамічного виробу повинна бути належно підготовлена. Вибір правильних матеріалів є важливою частиною керамічної реставрації. Реставратори мають враховувати тип кераміки, її колір та текстуру, щоб забезпечити найбільш точне відновлення. Після підготовки поверхні реставратори розпочинають застосовувати реставраційні методи. Це може включати використання клею для з'єднання частин, моделювання нових деталей або нанесення фарби та глазурі.

Відновлення Об'єктів і Речей з Уламків

Відновлення керамічних предметів - цей вид реставрації використовується для відновлення керамічних предметів, які можуть бути відсутніми або пошкодженими. Це може включати відновлення втрачених частин, реставрацію декоративних елементів та відновлення колірного покриття.

Реконструкція розбитих керамічних виробів - у випадку, коли керамічний виріб розбився на частини, реставратор може виконати реконструкцію, з'єднавши його частини разом. Цей процес вимагає великої уваги до деталей та використання спеціальних клеїв та матеріалів.

2.2. Камеральна обробка матеріалів з розкопок

Місце та час проведення робіт: Інститут археології НАН України Відділ археології Києва Адреса: Київ, вул. Володимирська 3. Дослідження тривало з 03.06.2024 р. по 28.06.2024 р. п'ять днів на тиждень з **9:30 до 15:30** ми

перебували на базі практики та щосуботи займалися оцифруванням щоденника практики за весь тиждень роботи(рис. 2.1-2.8).

При камеральній обробці археологічних знахідок застосовувався необхідний інвентар, а саме : щітки різного розміру та жорсткості для миття знахідок, гумові рукавички, щоб захистити руки, відра, таці для сушки, тази з водою, в яких безпосередньо відбувається очищення матеріалу та маленькі герметичні пакети «струна» з папером у середині. (рис.2.1) До прикладу, робота з керамікою складала з очищення щіткою фрагменту керамічного виробу обережними рухами, щоб не пошкодити орнамент, якщо він наявний. Опісля перекладаємо на таці для сушки, обов'язково поклавши бірку поруч. Якщо бірки немає, то створюємо її самостійно таким чином: зазначаємо основну інформацію, яка складається з адреси розкопу та року. (рис.2.1)

Камеральна обробка перевідкладених поховань здійснювалася за ідентичним алгоритмом, при цьому на бірці зазначається поховання та шар ґрунту. Камеральна обробка залізної криці має простіший алгоритм, а саме : замість миття ми займалися її очищенням щітками за допомогою того самого інвентарю. А от залізні вироби не піддавалися миттю чи очищенню, а були дбайливо запаковані в пакети разом із бірками. (рис.2.2). Завершальним етапом після сушки археологічного матеріалу є складання по пакетах з етикетками і відправка на шифрування та опис.

Також невід'ємною складовою щоденної роботи на археологічній практиці було шифрування керамічних знахідок – нанесення на знахідки коду, який містить таку інформацію:

- місце знахідки;
- рік;
- підйомний матеріал (пм);
- інвентарний номер чи польовий номер.

Інколи вказується така інформація, як: квадрат, глибина та ін.

Для шифрування ми користувалися тонким перманентним маркером або лайнером, коректором для більшої видимості надпису на темному тлі. Шифр обов'язково розміщується на внутрішній поверхні фрагмента (вінця або стінки). (рис.2.3)

Окрім того, що отримали знання в галузі камеральної обробки, ми опанували вміння малювання графічних ілюстрацій знахідок і прослухали лекцію про реставрацію керамічних виробів. (рис.2.4).

Опис знахідок

- 1) **1.1** Фрагмент стінки керамічного виробу
1.2 XI-XIII століття
1.3 Розкоп : вул. Кудрявська 16а. с.167, об.179 зал 2 під пічкою
1.4 Глина без домішок, добре вимішана, кольору слонової кістки, однорідний колір без будь-яких вкраплень. (рис.2. 6)
- 2) **1.1** Фрагмент денця керамічного виробу
1.2 XI-XIII століття
1.3 Розкоп : вул. Кудрявська 16а. с.167, об.179 зал 2 під пічкою
1.4 Глина без домішок, добре вимішана, темного кольору, колір не однорідний, виріб має більш світлі місця та, навпаки, темніші. (рис.2.7)
- 3) **1.1** Фрагмент стінки керамічного виробу
1.2 XI-XIII століття
1.3 Розкоп: вул. Кудрявська 16а. с.167, об.179 зал 2 під пічкою
1.4 Глина без домішок, добре вимішана, чорного кольору, має не однорідний колір, наявні більш світліші місця на виробі та, навпаки, більш темніші. (рис.2.8)
- 4) **1.1** Фрагмент вінця керамічного виробу
1.2 XI-XIII століття
1.3 Розкоп : вул. Кудрявська 16а. с.167, об.179, зал 2 під пічкою
1.4 Глина без домішок, добре вимішана, чорного кольору, не однорідний колір, наявні вкраплення білого кольору. (рис.2.9)
- 5) **1.1** Фрагмент стінки керамічного виробу
1.2 XI-XIII століття
1.3 Розкоп : вул. Кудрявська 16а. с.167, об.179, зал 2 під пічкою
1.4 Глина без домішок, добре вимішана, коричневого кольору, колір не однорідний , наявні вкраплення чорного кольору. (рис.2.10)

3. Археологічні дослідження та вивчення стану зубів у людей минулих епох

Розділ складений на підставі звіту В. Конобрицького. Мета даного дослідження полягала у вивченні стану зубів у людей минулих епох, зокрема у виявленні відсутності карієсу та інших стоматологічних захворювань. Дослідження проводилися на території археологічних розкопок поблизу станції метро Золоті ворота у Києві з 3 по 26 червня 2024 року.

На місці розкопок було проведено детальне ознайомлення з територією, виявлення потенційно цікавих для розкопок місць та проведення попередніх замірів. Після цього було проведено інструктаж з техніки безпеки та розпочато підготовчі роботи, включаючи розмітку ділянок та встановлення необхідного обладнання.

Дослідження проводилися в кілька етапів. Перший етап включав польові роботи, під час яких здійснювалося зняття верхнього шару ґрунту, ручне розчищення та вивезення землі для подальшої обробки та аналізу. Другий етап передбачав камеральну обробку знайдених артефактів, їхнє миття та очищення, а також підготовку до подальшого аналізу.

3.1. Робота з антропологічними матеріалами

Одним з ключових аспектів дослідження було виявлення та вивчення зубів та щелеп людей минулих епох. Це дозволило отримати нові дані про стан здоров'я та харчування наших предків, а також про умови їхнього життя. Виявлені знахідки мають велике значення для розуміння еволюції стоматологічного здоров'я людини та впливу різних факторів на його стан. Камеральна обробка є важливим етапом археологічних досліджень, що дозволяє детально проаналізувати знайдені артефакти, провести їхнє очищення, консервацію та підготовку до подальшого вивчення. У нашому випадку, особливу увагу було приділено аналізу зубів та щелеп, знайдених під час розкопок, з метою виявлення відсутності карієсу у людей минулих епох.

Детальний огляд та документування:

- Кожен очищений артефакт піддавався детальному огляду. Зуби та щелепи були фотографовані та документовані з усіх боків для подальшого аналізу.
- Особливу увагу приділяли виявленню патологічних змін на

кістках, таких як білий наліт, який може свідчити про наявність захворювань.

3. Аналіз зубів та щелеп:

- Аналіз зубів показав, що у більшості знайдених зразків карієс був відсутній. Це свідчить про особливості харчування та способу життя людей минулих епох, які мали дієту, що не сприяла розвитку карієсу.
- Деякі зуби мали незначні сліди зносу, що може свідчити про вживання більш жорсткої їжі.

4. Консервація та зберігання:

- Після очищення та аналізу всі артефакти були підготовлені для консервації. Зуби та щелепи поміщалися в спеціальні контейнери для зберігання, щоб запобігти їх подальшому пошкодженню.
- Всі зразки були каталогізовані та занесені до інвентарних списків для подальшого зберігання в музей

Виявлення патологічних змін

Під час камеральної обробки були виявлені цікаві патологічні зміни на кістках:

- **Білий наліт на кістках:** Такий наліт може залишатися в результаті різних захворювань, що впливають на кісткову тканину. Додаткові аналізи та консультації з фахівцями допоможуть визначити конкретні захворювання, які могли вплинути на ці останки.
- **Відсутність карієсу:** Аналіз зубів показав низьку частоту карієсу, що свідчить про особливості дієти та способу життя людей минулих епох.

2: Причини відсутності карієсу у людей минулих епох Дієта та природна гігієна зубів

Протягом багатьох тисячоліть карієс не був поширеною проблемою для людей минулих епох. Однією з головних причин цього явища була дієта давніх людей. В доаграрні часи, коли люди займалися полюванням і збиранням, їх раціон складався з м'яса, риби, горіхів та різноманітних диких рослин. Така їжа містила мінімальну кількість цукрів і оброблених вуглеводів, які є головними винуватцями карієсу. Бактерія *Streptococcus mutans*, яка відповідальна за розвиток карієсу, живиться швидкими доступними вуглеводами, особливо цукрами. У ті часи ці речовини були відсутні або містилися в дуже обмежених кількостях, що не сприяло розмноженню цієї бактерії у ротовій порожнині.

Перехід до землеробства значно змінив раціон харчування людей. Вони почали споживати більше рослинної їжі та злаків. Проте, навіть на цьому етапі захворюваність на карієс не зростала значно, оскільки зернові культури вживалися в менш обробленому вигляді. Наприклад, пшеницю та інші злаки споживали у формі цільних зерен або грубо меленого борошна, що зберігало більшість поживних речовин і не створювало умов для розмноження бактерій, що викликають карієс. Лише з розвитком технологій обробки їжі, таких як рафінування зерна, кількість доступних для бактерій вуглеводів значно зросла, що призвело до збільшення випадків карієсу.

Ще одним фактором, який сприяв низькій захворюваності на карієс у минулому, була природна гігієна зубів. Споживання грубої їжі, такої як сирі овочі та м'ясо з кістками, сприяло механічному очищенню зубів. Жорстка їжа забезпечувала природне стирання зубного нальоту та каменю, що перешкоджало розвитку карієсу. Археологічні дослідження показують, що зуби людей бронзової доби та середньовіччя часто мали значні сліди зносу, але залишалися здоровими завдяки такому природному очищенню. Наприклад, зуби неандертальців, як правило, мали менше ніж один відсоток випадків карієсу, що підтверджує ефективність їхньої дієти та природної гігієни.

Таким чином, у першій частині можна побачити, що дієта давніх людей, багата на грубу їжу та мінімум оброблених вуглеводів, а також природна гігієна зубів, були основними причинами відсутності карієсу у людей минулих епох. Ці фактори забезпечували здоров'я зубів без потреби у сучасних методах стоматологічної профілактики та лікування.

- **Фото 1:** Череп (ілюстрація механічного зносу зубів у давніх людей, відсутність карієсу)
- **Фото 3:** Нижня щелепа (показує хороше збереження зубів без ознак карієсу)
- **Фото 4:** Нижня щелепа 2 (демонстрація відсутності карієсу на зубах)
- **Фото 7** Череп Неандертальця

Ці ілюстрації наочно підтверджують висновки про здоров'я зубів у давніх людей завдяки їхньому раціону та природній гігієні.

Одним з важливих факторів, що сприяв відсутності карієсу у людей минулих епох, був вміст фтору у воді. Фтор є мінералом, який природно міститься в ґрунті та воді і відіграє важливу роль у зміцненні зубної емалі. В регіонах, де вода мала високий вміст фтору, рівень карієсу був значно нижчим. Фтор допомагає зміцнювати зубну емаль, роблячи її більш стійкою до кислот, що виробляються бактеріями. Таким чином, природний вміст фтору у воді сприяв

здоров'ю зубів у давніх людей, зменшуючи ризик розвитку карієсу. Загальна структура харчування також відіграла важливу роль у профілактиці карієсу. Люди минулих епох споживали більше вітамінів і мінералів завдяки менш обробленій їжі. Вітамін D та кальцій, які є важливими для здоров'я кісток і зубів, надходили в достатній кількості завдяки збалансованій дієті. Наприклад, споживання риби, яка є природним джерелом вітаміну D, сприяло зміцненню зубів. Окрім того, вживання багатих на кальцій продуктів, таких як горіхи та зелені листові овочі, забезпечувало міцність кісткової тканини.

Різноманітність харчування у минулому також включала вживання продуктів, які сприяли природному очищенню зубів. Сирі овочі та фрукти, а також їжа з високим вмістом клітковини допомагали видаляти залишки їжі та бактерій з поверхні зубів. Таке харчування сприяло механічному очищенню зубів і запобігало утворенню зубного нальоту та карієсу. Таким чином, відсутність карієсу у людей минулих епох була обумовлена комплексом факторів, включаючи високий вміст фтору у воді, збалансовану дієту з достатньою кількістю вітамінів і мінералів, а також соціальні фактори, які впливали на тривалість грудного вигодовування та частоту народжуваності. Ці чинники разом створювали умови для здоров'я зубів без потреби у сучасних методах стоматологічної профілактики та лікування. Розуміння цих аспектів допомагає краще оцінити еволюцію стоматологічного здоров'я та вплив різних факторів на стан зубів у різні історичні періоди.

Фото 3.5: Частина щелепи (показує хороше збереження зубів без ознак карієсу)

Фото 3. 6: Череп з повним набором зубів (ілюструє відмінний стан зубів у давніх людей)

ВИСНОВКИ

Археологічна практика 2024 року, яка була проведена на базі розкопок Інституту археології у історичній частині давнього Києва в цілому може бути визнана успішною. Про враження та набуті знання і навички свідчать висновки, зроблені учасниками практики. Нижче наведені деякі з них.

Роман Трайдакало: *“Отже, мені сподобалася археологічна практика. Я побачив, як працюють археологи та відчув себе в ролі археолога. Було цікаво побачити нові методи археологічного дослідження, я бачив, як працюють з металошукачем, як здійснюється фіксація ділянки. Але також я зрозумів, як важко археологи працюють та знаходять археологічні цінності. Завдяки практиці я отримав досвід в археологічних розкопках. Ми з групою працювали злагоджено, тому я вважаю і досягли гарного результату. Дякую за практику, я отримав досвід та поглибився у роботу археолога”*.

Денис Хоменко: *“У висновку скажу що ми багато чому навчилися, не тільки як вести розкопки та фіксувати знахідки, але й про історію об’єкту, цікаві факти та неочікувані результати, як визначати де можуть бути розташовані знахідки.”*

М. Шевченко: *“Дослідження на Копиревому кінці продемонстрували значний археологічний потенціал цієї ділянки. Подальші розкопки можуть призвести до ще більш значущих відкриттів, бо знайдені нашою командою артефакти, дають право стверджувати про «насичену різними знахідками землю”*.

Висновки Д. Величка, М.Несіна, Д.Есмі: *“Загалом, попрацювавши місяць на розкопках, ми дізнались багато про роботу археологів, навчилися розрізняти знахідки, проводити зачистку та зйомку об’єктів та вибирати ті є самі об’єкти. Декому так це сподобалось, що він лишився працювати археологом”*.

Д. Красицький: *“Практика надала:*

- Цінний досвід роботи в польових умовах для студентів першокурсників.
- Опанування методів археологічних розкопок.
- Поглиблення знань про матеріальну культуру Русі”.

Аліна Білаш: *“Камеральне опрацювання археологічних знахідок є складним та багатостадійним процесом, який включає очищення, консервацію та шифрування. Керамічна реставрація – це процес, який може врятувати пошкоджені та розбите керамічні вироби, повертаючи їм їхню красу та цінність. Реставратори використовують різні методи та матеріали, щоб відновити керамічні вироби до їхнього первісного стану. Правильний догляд*

після реставрації допоможе зберегти ці вироби на тривалій час. Використання сучасних методів та технологій дозволяє зберігати знахідки у найкращому стані для подальших наукових досліджень та музейних експозицій та забезпечує їхню доступність для майбутніх поколінь дослідників”.

Мирослава Пономарьова: “Дослідження допомогли нам опанувати знання та вміння, необхідні при здійсненні камеральної обробки археологічного матеріалу. Ми навчилися алгоритму миття знахідок, тонкощам сушки та сортування, точності шифрування, майстерності малювання знахідок, ремеслу реставрації кераміки.

Під час дослідження ми працювали з таким археологічним матеріалом, як: перевідкладеними похованнями, залізною крицею, фрагментами керамічних виробів, скла, камінням, металевими виробами. (рис.2.11, 2.12)

Перспектива цього дослідження полягає в тому, що воно дає актуальні знання та практичні навички в галузі камеральної обробки археологічних знахідок, що в майбутньому, безперечно, послужить для нас необхідною основою для подальшої роботи в цій сфері”.

Д. Конобрицький: “Дослідження стану зубів у людей минулих епох виявило кілька важливих чинників, які сприяли відсутності карієсу та інших стоматологічних захворювань. Природна гігієна зубів, забезпечена споживанням грубої їжі, також відіграла важливу роль. Жорстка їжа сприяла механічному очищенню зубів, видаляючи наліт та запобігаючи розвитку карієсу. Археологічні знахідки підтверджують, що зуби людей минулих епох мали значні сліди зносу, але залишалися здоровими завдяки такій природній очистці. Висновки дослідження підкреслюють, що відсутність карієсу у людей минулих епох була результатом комплексу природних та соціальних факторів, які забезпечували здоров'я зубів без потреби у сучасних методах стоматологічної профілактики та лікування. Розуміння цих аспектів допомагає краще оцінити еволюцію стоматологічного здоров'я та вплив різних факторів на стан зубів у різні історичні періоди”.

Знахідки з розкопок знаходяться в Інституті археології НАН України. Електронні копії звітів практикантів та польових щоденників, презентації знаходяться у електронному архіві Центру Археології Факультету суспільно-гуманітарних наук. Звіт про археологічну практику 2024 року розміщений у репозиторії Київського столичного університету імені Бориса Грінченка.

**АЛЬБОМ ІЛЮСТРАЦІЙ ДО
ЗВІТУ ПРО АРХЕОЛОГІЧНУ ПРАКТИКУ
2024 року**

**ALBUM OF ILLUSTRATIONS FOR THE
REPORT ON ARCHAEOLOGICAL PRACTICES
2024**

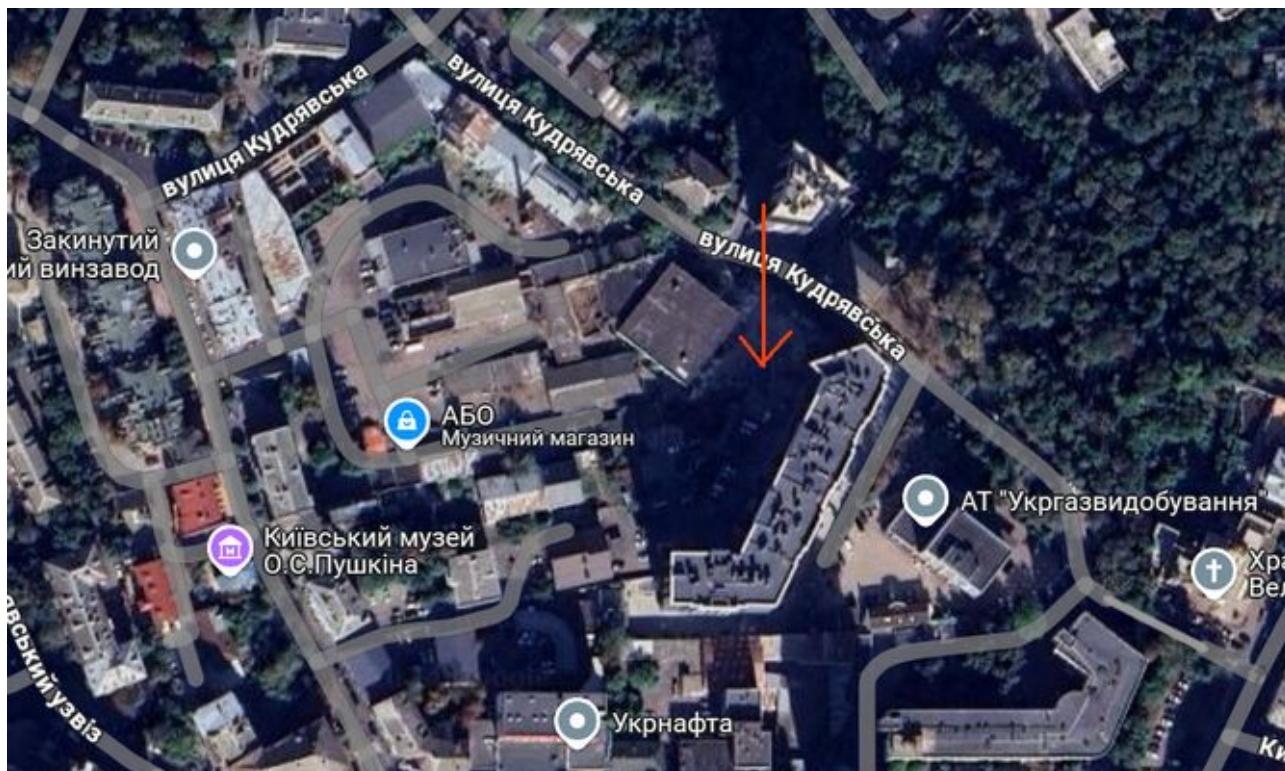

Рис. 1.1. Київ, дослідження 2024 року. Стрілкою вказано розташування розкопу по вул. Кудрявській

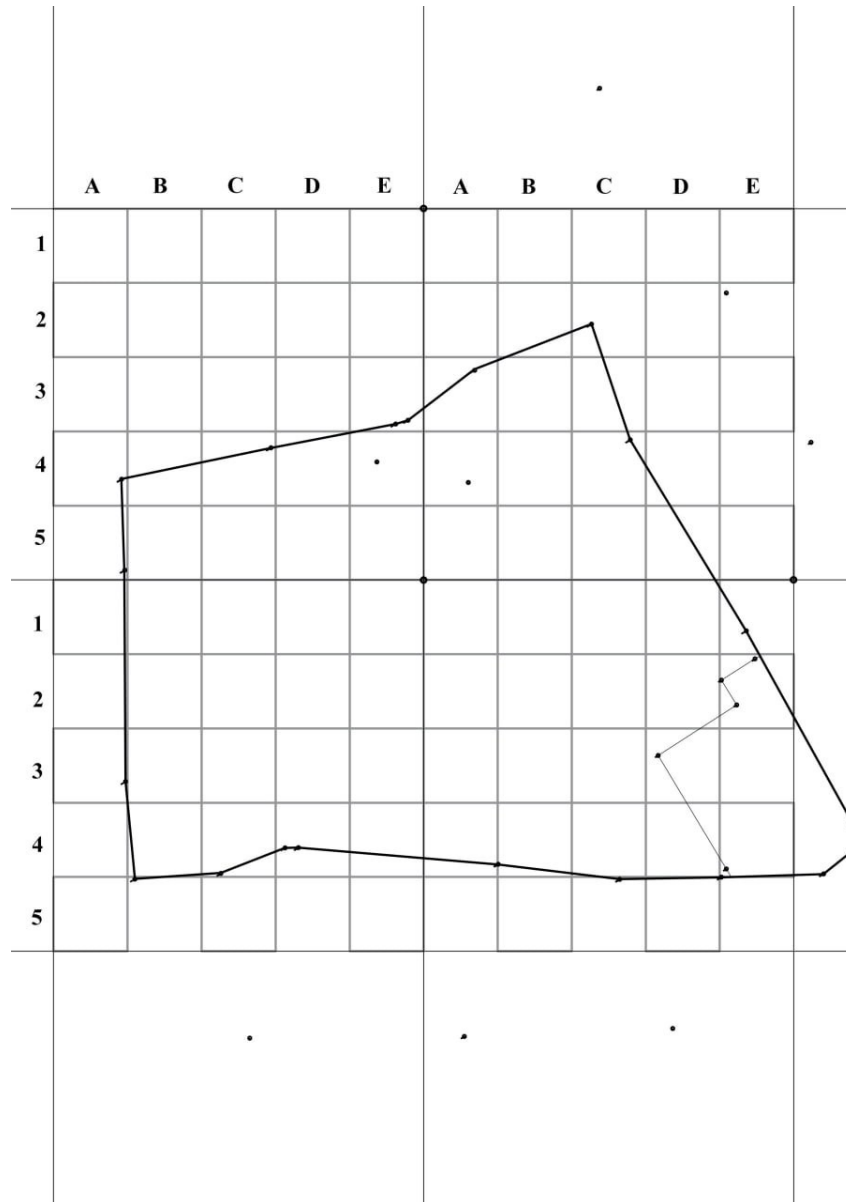

Рис. 1.2. Київ, дослідження 2024 року. План розкопу по вул. Кудрявській (зі звіту Д. Хоменка)

1

1

2

2

Рис.1.3. План давнього Києва(1) та фрагмент макту(2), на якому цифрами позначені: 1- “місто Ярослава”, 2 — Копирів кінець.

Рис.1.4. Розкопки по вул. Кудрявській після дощу. Фото В. Меліхова.

Рис.1.5. Розкопки по вул. Кудрявській після дощу. Фото І. Вінникова

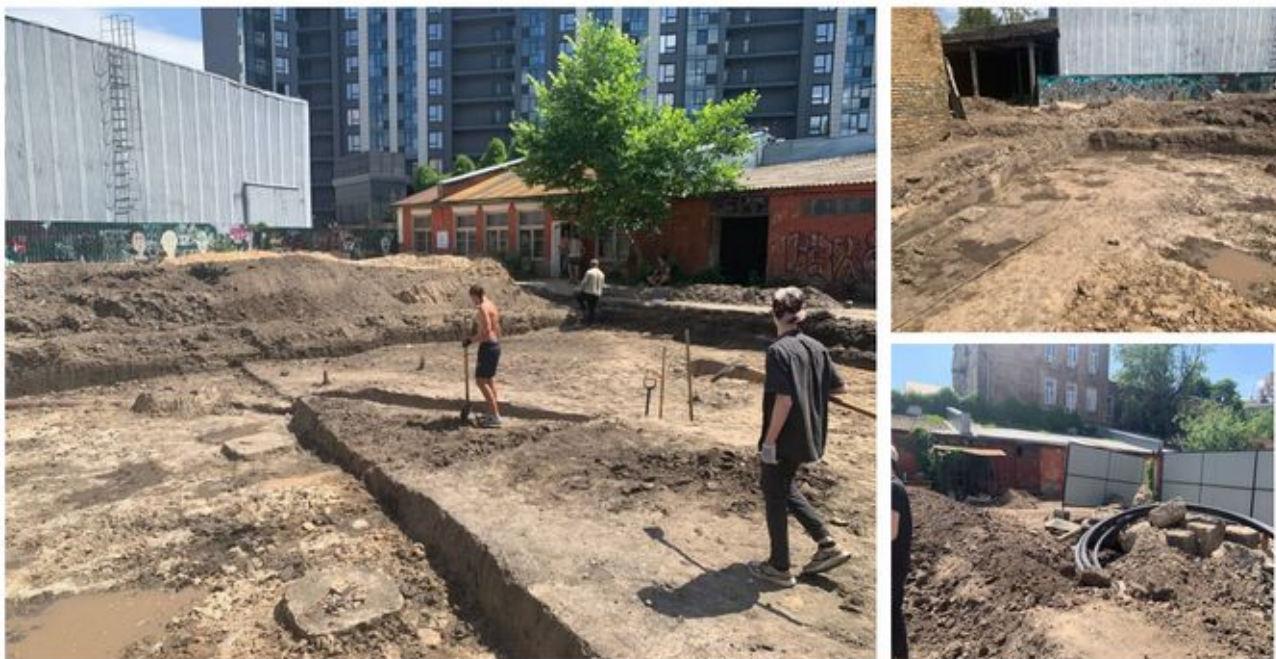

Рис. 1.6. Розкопки по вул. Кудрявська ,16. Загальний вигляд.
Фото Д. Красицького

Рис. 1.7. Розкопки по вул. Десятинна,14. Загальний вигляд.
Фото Д. Красицького

Рис. 1.8. Розкопки по вул. Десятинна,14. Загальний вигляд.
Фото Д. Красицького.

Рис. 1.10. Розкоп по Ромський провулок 3.

Рис. 1.11. Ромський провулок: до і після дощів.

Рис. 1.12. Дослідження на Ромська, 3. На розкопі були знайдені такі об'єкти: рештки кострища, зруб, рештки садиби та паркану, пічки.

Рис. 1.13. Ромський, 3: робочий момент

Рис.1.14. Ромський, 3: процес археологічних досліджень.

Рис.1.15. Знахідки з вул. Кудрявської. Фото В. Меліхова

Рис.2.1 – Кераміка ААЕ - 2022 р. Олегівська 42а

Рис. 2.2. – Залізна криця ААЕ - 2023, Кудрявська 16а
Пошифроване вінце

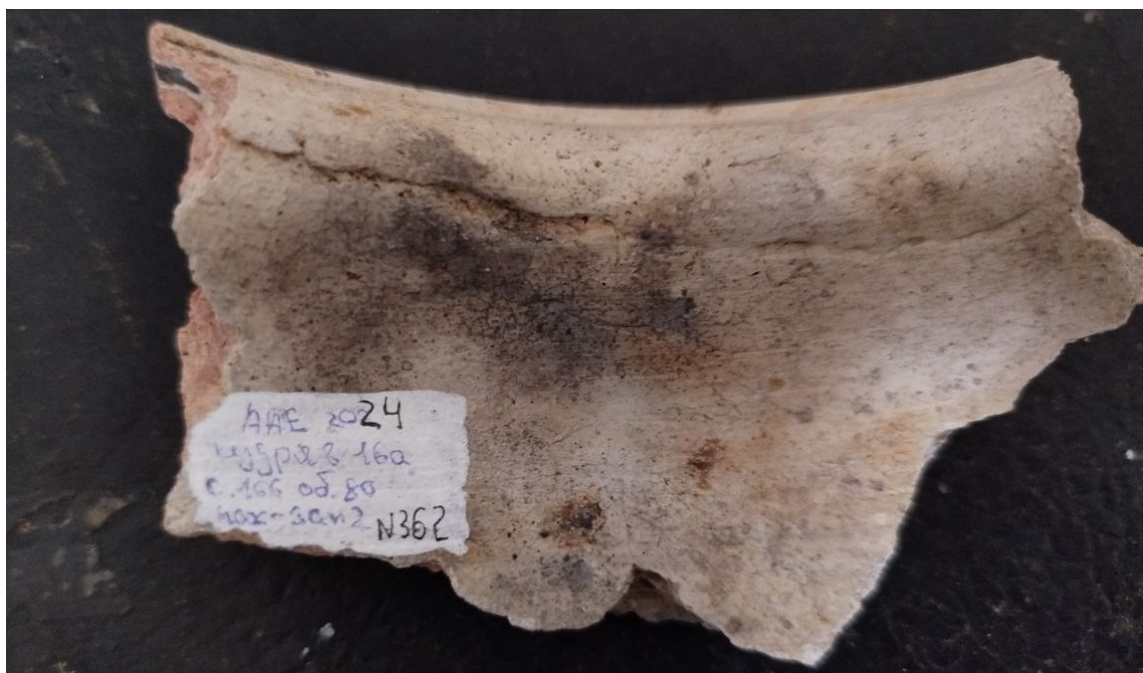

Рис. 2.3 – Кераміка ААЕ – 2024 р. Кудрявська 16а, с.166, об.80, пох. зал 2. №36

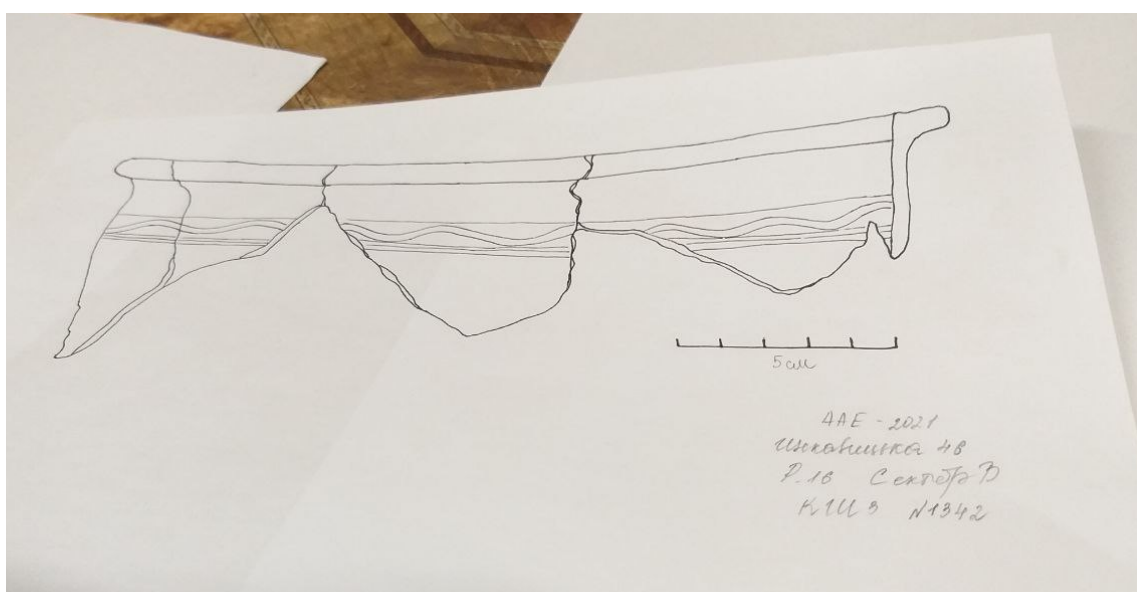

Рис.2.4 – Приклад графічного малювання археологічних знахідок ААЕ - 2021 р., Щекавицька 46, р.16 сектор В №1342

Рисунок 2.5. Фото всієї команди камеральної обробки (04.06.2024 р.)

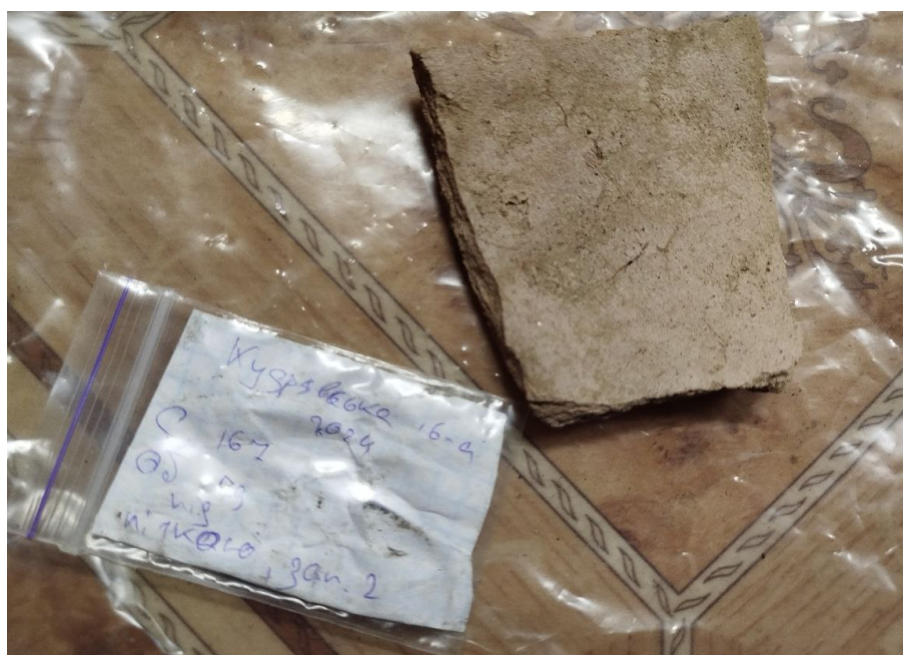

Рис. 2.6 – Фрагмент стінки керамічного виробу вул. Кудрявська 16а. с.167, об.179 зал 2 під пічкою

Рис.2. 7 – Фрагмент денця керамічного виробу вул. Кудрявська 16а. с.167, об.179 зал 2 під пічкою

Рис.2.8 – Фрагмент стінки керамічного виробу вул. Кудрявська 16а. с.167, об.179 зал 2 під пічкою

Рис. 2.9 – Фрагмент вінця керамічного виробу вул. Кудрявська 16а. с.167, об.179 зал 2 під пічкою

Рис. 2.10 – Фрагмент стінки керамічного виробу вул. Кудрявська 16а. с.167, об.179 зал 2 під пічкою

Рис. 2.11 – Людські рештки ААЕ-2022 р., Олегівська 42, пох. 567

Рис. 2.12 – Кераміка та фрагмент скляної пляшечки: ААЕ-2022р.,
Кудрявська, 16а

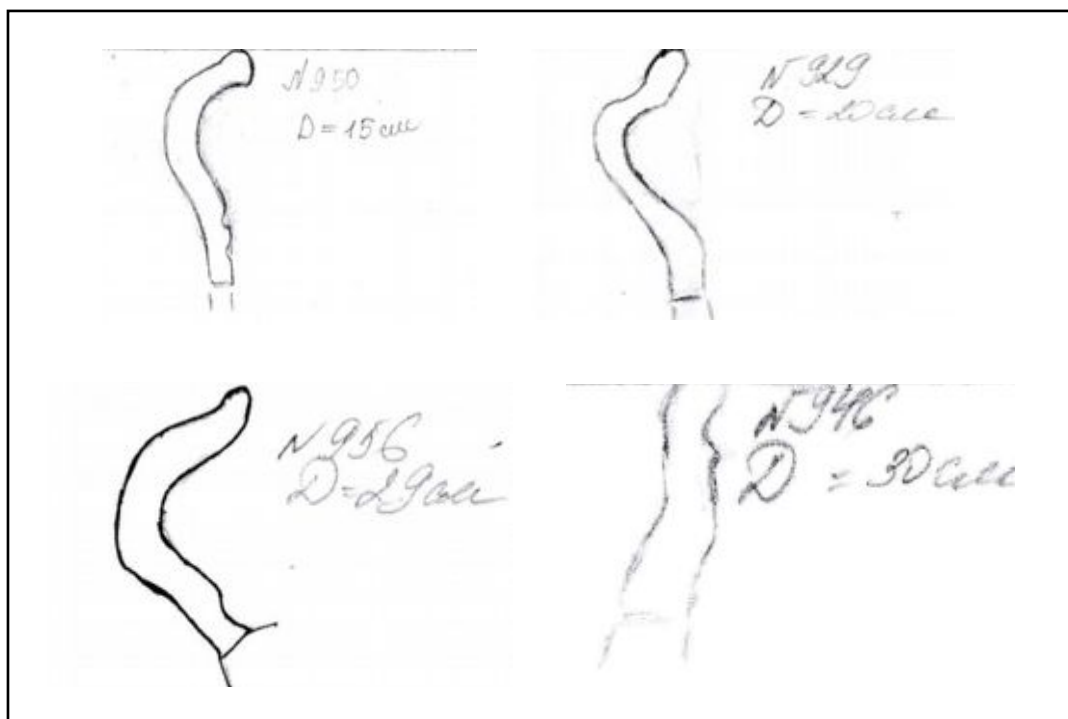

Рисунок 2. 13 – Оцифровані малюнки керамічних знахідок (14.06.2024р.)

Ілюстрації

Рис.3.1 Череп

Рис.3. 3 нижня щелепа

Рис. 3. 4. Нижня щелепа 2

Рис.3 5: Частина щелепи (показує добре збереження зубів без ознак карієсу)

Рис. 3.6: Череп з повним набором зубів (ілюструє відмінний стан зубів у давніх людей)

Рис. 3.7. Череп Неандертальця